

Revue des études slaves: Dossier

(*Revue des études slaves*, Tome soixante-quinzième, Fascicule 1, *Dossier: Points de vue croisés sur le serbo-croate (bosniaque, croate, monténégrin, serbe)*, Paris, 2004.)

Jedan od najznačajnijih slavističkih časopisa u svijetu, *Revue des études slaves*, što ga je 1921. utemeljio vodeći lingvist prve polovice XX. st. Antoine Meillet, u 1. svesku 75. godišta (za godinu 2004) objavio je “Dossier” koji može biti zanimljiv svim lingvistima i kroatistima, posebice hrvatskima. Ovdje se nećemo osvrtnuti na druge zanimljive tekstove toga broja, kao što je studija Marcela Ferranda o etimologiji ruske riječi *očen* ili pak članak srpskoga lingvиста Nikole Rodića koji kompetentno, s mnogo poznavanja činjenica, ali i ljudski toplo prikazuje prinos što ga je veliki rumunjski slavist, balkanolog, fonolog itd. Emil Petrovici dao proučavanju “srpsko-hrvatskoga” jezičnoga kompleksa.

Nas će ovdje posebno zanimati “Dossier”, blok od četiri članka koji je priredio (s uvodnim tekstom) i uredio ugledni francuski slavist, profesor na Sorbonnei, Paul-Louis Thomas. Blok članaka nosi naslov *Points de vue croisés sur le serbo-croate (bosniaque, croate, monténégrin, serbe)*, a članke su potpisali Ranko Bugarski (*What's in a name: the case of Serbo-Croatian*), Mevlida Karadža (*Serbo-croate et situation sociolinguistique de l'espace ex-Yougoslave*), Snježana Kordić (*Le serbo-croate aujourd'hui*) te Dubravko Škiljan (*Les politiques langagières en ex-Yougoslavie*). Priredi-

vač “Dossiera” misli da je, trinaest godina nakon raspada Jugoslavije, došlo vrijeme da se staloženije, znanstveno rigoroznije i bez nacionalističke pristranosti pristupi pitanju srpsko-hrvatskoga, posebice /socio/lingvistički u vezi s pitanjem što je to (poseban) jezik (dakako, i niz drugih pitanja u vezi s tim). Budući da je i sam u više navrata pisao o problemu srpsko-hrvatskoga, a kako bi pokušao “zaustaviti falsifikate svake vrste”, Priređivač je pozvao četiri ugledna specijalista za to pitanje, autentična lingvиста – kako navodi – koji su ujedno i izvorni govornici iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije, a oni su se pozivu odazvali davši u svojim člancima “uvijek solidno argumentirana gledišta” – za razliku od nekih njihovih sunarodnjaka – i opet navodi Priređivač – koji su “prigodni lingvisti”; u onome što su napisali, prema Priređivaču, nema proturječnosti između jugoslavenskoga razdoblja i godina 1990–2000. Ugledni Priređivač jedino ne kaže, a to nije ni dužan, tko je sve bio pozvan na suradnju u ovom brju (isključivo četvero autora ili još netko, je li netko odbio poziv ili mu se nije mogao odazvati), kao ni to koji su precizniji kriteriji bili za upućivanje poziva. Dalje navodi da je u XIX. i XX. st. uvijek bilo lako identificirati govornika ili pisca teksta iz Srbije, Hrvatske ili Bosne (ali odmah dodaje: jednako kao za engleski one iz UK, USA ili Australije, za španjolski one s Poluotoka ili iz Južne Amerike, za njemački pak one iz Njemačke, Austrije itd., pa bi se radilo o srpsko-hrvatskom kao o policentričnom jeziku), da su se u komunističkoj Jugoslaviji službeni tekstovi na srpsko-hrvatskom ionako već redigirali na različitim varijantama za Srbiju, Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu. To znači da se promijenio samo službe-

ni status varijanata, jer su one sada dignute na rang standarda, ali upravna rascjepkanost (citira se R. Bugarski) ne sprječava međusobno razumijevanje, te da unatoč neplodnim pokušajima jezičnih politika što su ih pokrenule nove države (navodi se mišljenje S. Kordić) komunikacijska funkcija ostaje primarna (valjalo bi dodati da je komunikacijska funkcija jezika uvijek primarna, drugih funkcija bez nje i nema). Kao i u člancima pozvanih autora, i ovdje je podjednako zanimljivo ono što je rečeno (napisano) i ono što se izričkom ne spominje.

Kao autentični znanstvenik, Ranko Bugarski ističe kako treba vrlo obazrivo govoriti o rastakanju jezika (jer su moguća različita tumačenja), ali istodobno ističe i to kako, kao njegov izvorni govornik, ima i osobno stajalište o rastrojavanju srpsko-hrvatskoga nakon raspada Jugoslavije (pa se mora truditi govoriti razmjerno nepristrano). Autor polazi od toga da je srpsko-hrvatski kao književni ili standardni jezik funkcionirao (doduše pod različitim službenim i neslužbenim imenima) stotinjak godina, od kraja XIX. do kraja XX. st. Unatoč tomu što su ga mnogi promatrali kao jedinstven jezični entitet, srpsko-hrvatski nikada zapravo – ističe Autor – nije bio jedinstven jezik pa je, nakon izbivanja oružanih sukoba, prijašnje varijante “kao kohezijsku silu i značajan simbol jedinstva klimave Federacije”, bilo lako uzdignuti na rang različitih standardnih jezika označenih nacionalnim imenima. Autor ukratko prikazuje ratni i poratni “jezični inženjering” u pojedinim bivšim republikama, ali ne ulazi pritom u dublju analizu ni razloga ni posljedica. Ističe da je, iako se službeno ime jezika promijenilo, najmanje intervencija u jezik bilo

u Srbiji (a bilo bi zanimljivo dobiti sociolingvističko, kulturnopovijesno, političko itd. objašnjenje zašto Srbijanci nisu osjećali potrebu za “redizajnom” svojega jezika, dapače, unatoč imenu presežu i dalje daleko prema zapadu). Kako god bilo, unutar s.-h. cjeline već prije su funkcionirale, kao jasno različite, dvije varijante (srpska i hrvatska), bošnjačka je novijega datuma i slabo izdiferencirana, a crnogorsku Autor drži umjetnom i gotovo neprihvaćenom (“može se reći da su srpski i hrvatski istodobno i imena i jezici, bošnjački je više ime nego jezik, a crnogorski nije ni jedno ni drugo”). Ako se započeti razvoj nastavi, nekadašnje varijante razvit će se u potpuno samostalne jezike, premda se čini da je u pojedinim sredinama “daljnji rad na jezičnoj diferencijaciji” pomalo zapeo. Unatoč svemu, Autor drži da su “promjene ipak zagreble samo površinu jezika”, da “povećanje nesigurnosti i ‘miješanja kodova’ jasno pokazuje koliko u stvarnosti umjetan može biti pokušavani jezični separatizam” (separatizam čiji i od čega?; što bi to trebala biti pijemontska jezgra onoga od čega se odvaja?; to donekle proturječi ranijim iskazima). Visok stupanj razumijevanja govorenih i pisanih tekstova među Srbima, Bošnjacima i Hrvatima pokazuje da srpsko-hrvatski ostaje živ jezik, a iako je formalni i pisani jezik Srba, Bošnjaka i Hrvata umjereno različit, moguće je sastaviti pisane i govorene tekstove s malim brojem razlikovnih oznaka ili bez njih (samo je pitanje, dodali bismo, čemu ih sastavljati ako zapravo ne nastaju spontano). U zaključku Autor ističe kako je od početka rasprava o srpsko-hrvatskom bila po naravi prije politička nego lingvistička, a do danas se iza lingvističke argumentaci-

je mogu prepoznati ekstralingvistički motivi i vrijednosti (s tim u vezi Autor, također, hrvatske, srpske itd. ‘nacionalističke’ i ‘separatističke težnje’ – s kojima se toliko često inače barata kao apsolutnim negativnim silnicama – ipak realistički stavlja u opreku prema srpsko-hrvatskomu jezičnomu jedinstvu kao izrazu unitarističke političke orijentacije, svedene sada na neku vrstu ‘jugonostalgije’). U zaključku Autor kaže kako se na komunikacijskoj razini s.-h. još može legitimno promatrati kao jedinstven entitet, bez obzira na to što ga na političkoj i simboličkoj razini nema. Kod određenog broja osoba (dijem bivše federacije i izvan nje) postoje – spominje Autor – osobe koje svoj materinski jezik identificiraju sa s.-h., pa i tu psihološku razinu treba uzeti u obzir (odnosno poštivati ju). I napokon, s.-h. je i jedan jezik i više jezika: jedan lingvistički jezik (ako je dopušteno, možda bi bilo jasnije preformulirati u: u genetičkoj perspektivi jedan jezik) u obliku triju ili četiriju političkih jezika (dodali bismo: upravo sociolingvistika promatra i političku uvjetovanost uporabnih jezika). Većina lingvista dat će vjerojatno prednost prvoj perspektivi, a to potvrđuje – kako tvrdi Autor – pretežna praksa međunarodne znanosti kada govori o s.-h. (prema našem skromnom mišljenju, to i ne bi bilo samo po sebi ništa posve neprihvatljivo kada se iza “međunarodne znanosti” ne bi nerijetko kri-la najobičnija politikantska manipulacija i zadrti pristranost s mnogo niskih primisli). Bez obzira na to u kojoj mjeri prihvaćali ili ne prihvaćali ono što Autor iznosi, riječ je o lingvistu koji nastoji ne ogriješiti se o osnovna načela struke i o čovjeku koji je uvijek spreman saslušati i drugačije tuđe mišljenje.

Mevlida Karadža (oslanjajući se i na ranija iskustva i proučavanja M. Radvanovića) upozorava na sociolingvističku složenost onoga što mnogi nazivaju s.-h. jezikom, kao i na različito shvaćanje pojmova “jezik” i “nacija” i njihova odnosa na zapadu i na istoku našega kontinenta, sada i u prošlosti. Autorica zatim ističe kako je u razdoblju prije standardizacije i “stvaranja zajedničkoga književnog standarda” u književnosti funkcioniralo nekoliko oblika jezika koji su se različito nazivali. Pritom smeće s uma da su Hrvati već nekoliko stoljeća (od početka novoga vijeka) bili razvili nekoliko književnih jezika (na pučkoj čakavskoj, štokavskoj pa zatim i na kajkavskoj osnovici) dok su drugi južnosl. narodi knj. jezik na osnovici pučkih govora počeli razvijati mnogo kasnije. Poziva se zatim na “Bečki književni dogovor” iz 1850. između nekoliko hrvatskih i srpskih filologa i pisaca (uostalom, F. Miklošič je Slovenac, koji je svoju nacionalnu pripadnost isticao, iako je briljantnu naobrazbu, prije sveučilišnih studija, stekao u Hrvatskoj). Malo je danas bitno je li taj dogovor “potpisan” u gostionici ili u salonu kakve palače ili raskošnog hotela, ali valja istaknuti da je to “dogovor” između privatnih osoba (bez obzira na to tko je od njih koliko značio u javnosti); te ljude nitko ni za kakav dogovor nije bio opunomoćio (V. S. Karadžića posve sigurno nitko iz Srbije, možda ipak kakav ured bečkoga Dvora) pa je, barem u Hrvatskoj, taj “dogovor” bio pao u zaborav sve do kraja XIX. st., kada su ga naprasno – iz ideoloških i političkih razloga (premda i to ide u /socio/lingvistiku) – od mrtvih uskrisili hrvatski vukovci pod okriljem bana K. Khuena-Héderváryja. Kao

fiktivnim službenim dokumentom tim se dogovorom zatim obilno manipuliralo i u međuratnoj i u komunističkoj Jugoslaviji. Kada bi s tim dogovorom sve i bilo onako kako je sugerirala mađžaronska i jugoslavenska mitologija, bitno je istaknuti da su od samoga početka Karadžićeva i Gajeva koncepcija zajedničkoga književnog jezika bile vrlo udaljene (zapravo nepomirljive): unatoč protokolarnim dogovaranjima oko (dvojnoga) imena jezika, za Karadžića je zajednički jezik značio prvi korak prema pretvaranju Hrvata /i eventualno Muslimana/ u Srbe (“Srbi svi i svuda”, “Srbi sva tri zakona”; barem u početku, vukovci su, u praksi, iz ‘zajedničkoga jezika’ isključivali kajkavsko i čakavsko narječje), a u Gajevoj je koncepciji zajednički “ilirski jezik” ili “ilirski j.” trebao objediniti sve južne Slovjene, od Bugara preko Srba i Hrvata do Slovenaca. Dok se ubrzo Gajeva ilirska koncepcija pokazala čistom tlapnjom, iza Vukove koncepcije stajali su bečki interesi (ubrzo će im se pridružiti i peštanski) ekspanzije prema /jugo/istoku. Srbija je Karadžićevu jezičnu reformu (i to ne s ijekavskim – kako bi bilo prema Dogovoru – nego s ekavskim) službeno prihvatila istom onda (1868., nakon Karadžićeve smrti) kada je naslutila mogućnosti ekspanzije prema Bosni i Hrvatskoj (“Garašininova” se diplomacija već bila uhodala, a ne treba zaboraviti da je sve do dolaska Karađorđevića na vlast 1903. ukupna srpska politika bila pod vrlo izravnom kontrolom Beča). Uostalom Jernej (Bartolomej) Kopitar, veliki lingvist i povjerljiva osoba Dvora u Beču, vodio je sustavno brigu o radu i razvoju darovitoga i ambicioznoga srpskoga samouka (i u članku S. Kordić navodi se kako je J. Kopitar izradio program

kako bi se Srbe u Austrijskom i u Osmanskom Carstvu izvuklo ispod jezičnoga i političkog utjecaja Rusije, što će reći da Kopitar nije bio samo veliki slavist i preteča znanstvene balkanologije, nego i čovjek s političkom koncepcijom /vlastitom ili tuđom/ i misijom). U daljnjem tekstu M. Karadža izlaže vijugav put kojim su bosanski Muslimani (potonji Bošnjaci) došli do svojega oblika standardnoga jezika (bosanski jezik, hrvatski naziv: bošnjački jezik; likovi bosanski i bošnjački u sličnom su odnosu kao slovenski i slovenački, što god o tome mislio zagovaratelj poštivanja ljudskih, manjinskih i nacionalnih prava britanski gubernator), s time da Autorica ne skriva probleme koji su nastali zbog toga kako na planu jezika tako i na planu naziva jezika. I naša Autorica zaključuje da s.-h. jezika i ima i nema (ovisno o polazištu), ali da je malo vjerojatno da će se u skoroj budućnosti taj entitet raspasti na više jezika jer se ionako više radi o razlikama u nazivima za te jezike nego o razlikama u jezičnom sastavu i strukturi. I Autorica govori o znatnom književnom i kulturnom nasljeđu koje je nastalo u 150 godina (kod R. Bugarskoga: 100 godina) postojanja s.-h. jezičnog standarda (iako zaboravlja da je prije toga bilo nekoliko stoljeća kulturnoga naslijeđa, primjerice, na oblicima književnoga hrvatskoga na osnovici pučkih govora), pa ni taj standard ne može nestati, kako ona kaže, od danas na sutra. Kada se Autorica pita hoće li u nametanju varijanata kao “novih standarda” prevladati komunikacijska ili simbolička funkcija, valja jasno naglasiti da je u svakom jeziku komunikacijska funkcija uvijek primarna (a simbolička je uz nju dodatna te u manjoj ili većoj mjeri gotovo automatska), a sim-

boličke funkcije (kao nužno sekundarne) bez komunikacijske jednostavno ne može ni biti. To valja naglasiti jer bi iz ovoga, kao i mjestimice iz idućega teksta, proizlazilo da je simbolička funkcija posve neovisna o komunikacijskoj.

Snježana Kordić svoj tekst također počinje od događaja iz sredine XIX. st. u vezi s "ilirizmom". Ona je u pravu kada tvrdi da je u pozadini Gajeva priklanjanja štokavskom dijalektu kao osnovici standardnoga jezika bila aktualna politička situacija u Hrvatskoj, no ne odgovara posve činjenicama da je Gaj prihvatio štokavski što ga je Karadžić (ili, kako mu se tepa, Vuk) upravo kodificirao (osim ako se štokavski ne drži nadnaravno jedinstvenim dijalektom/narječjem) jer je, primjerice, jezik Mažuranićeve "Smrti Smil-age Čengijića", iako je /novo/štokavski, mnogo bliži klasičnoj dubrovačkoj štokavštini (npr. jeziku "Osmana") nego jeziku Karadžićevih djela. Kada je nakon osmanskih provala bilo nemoguće za sve Hrvate uzeti dobro normirani (već od XV. st.) čakavski književni jezik, i kada su se kao književni jezici počeli razvijati štokavski i kajkavski, ubrzo se štokavski proširio kod Hrvata od Dubrovnika preko Bosne do Slavonije, dobrano zakoračio na čakavsko područje, a ni na kajkavskom prostoru već i prije XIX. st. nije bio stranim idiomom. Iako je u to doba Srbija još bila u okvirima Beogradskoga Pašaluka, a istom će u posljednjim desetljećima XIX. st. dosegnuti približno današnju bugarsko-srpsku jezičnu i političku granicu, nije posve utemeljeno insistiranje na rubnosti i rascjepkanosti (samo) kajkavskoga i čakavskoga te kompaktnosti (i centralnosti) štokavskoga (v. priloženu kartu), jer i na jugoistoku Srbi-

je (približno jugoistočna trećina Srbije s Kosovom) postoji dijalekt poznat kao torlački, svrljiški, prizrensko-timočki, staroštokavsko-ekavski ili sl., koji je pun tzv. balkanskih elemenata (neprijeporno član balkanskoga jezičnoga saveza) i stoji na pola puta između srpskoga i bugarskoga s makedonskim. Kosovsko-resavski govori manje su, doduše, balkanizirani (u jezičnom smislu), no u središnju novoštokavštinu u Srbiji u potpunosti se uklapa jedino kompleks šumadijsko-vojvođanskih novoštokavskih govora, na području kojih se nalaze i jača kulturna središta poput Novog Sada i Beograda. Da je i bilo od početka posve jedinstvenoga književnog jezika, centrifugalni pritisak perifernih govora bio je drugačiji na istoku (prizrensko-timočki i donekle kosovsko-resavski) a drugačiji na sjeverozapadu (čakavski i kajkavski) tzv. s.-h. prostora, k tomu još i civilizacijski vrlo raznorodnoga. Ako je jeziku "Pariza i Île-de-France" (kako se to, samo približno točno, nerijetko govori) trebalo više od pet stoljeća kako bi izrastao u razmjerno jedinstven i dobro normiran "književni jezik" sustavno centralizirane /sjeverne/ Francuske, a daljnjih gotovo pet stoljeća da se nametne u cijeloj Francuskoj kao jedini jezik službene i javne uporabe (te da stjera u zapećak ne samo društveno rubne i genetski udaljenije idiome s periferije, nego i sebi srodne idiome na velikim i kompaktnim teritorijima, od kojih su neki raspolagali moćnom pisanom i književnom tradicijom), 'prestonica na Dunavu' nije sama od 1878. do 1918. imala zapravo komu jedinstvo nametati, a nakon 1918., unatoč ostrim, grubim i odlučnim unifikatorskim i asimilatorskim metodama (koje su nužno nailazile na revolt i otpor, nazivalo

se to nacionalizmom, netolerancijom ili kako drugačije), nije imala dovoljno vremena da takva politika dadne trajnije željene rezultate, između ostaloga i zato što Beograd nije ekvivalent Parizu ni Ada Ciganlija pokrajini Île-de-France (možda bi Beograd to bio mogao postati da 'prisajedinjene' nove 'provincije' nisu imale ama baš nikakve posebne kulturne i povijesne tradicije, ni tradicije književnoga jezika). Sve se to ne smije smetnuti s uma ako se želi govoriti o realitetima.

U onome što slijedi Autorica insistira na lingvističkom jedinstvu srpsko-hrvatskoga, preko volje dopušta postojanje "varijanata" (koje se zapravo – prema njoj – temelje na malobrojnim i površinskim razlikama što ih "nacionalisti" izmišljaju i uglavnom umjetno produbljuju), tvrdi da je uzajamno razumijevanje jedan od glavnih kriterija za utvrđivanje 'istosti' jezika (ne kaže je li nerazumijevanje kriterij za utvrđivanje različitosti) pozivajući se pritom na autoritete, pa i autoritete nekih leksikona (a oni po definiciji donose samo najnužniju informaciju). Iz tona izlaganja proizlazi da oni koji ne prihvaćaju takvu argumentaciju zapravo odbacuju znanstveni pristup, premda se odavna zna da znanstveno nije nikakva mistika nego ono što se po određenoj metodologiji dokazuje objektivno provjerljivim argumentima. Još od doba W. v. Humboldta u lingvistici 'lebdi' paradoksalna tvrdnja koju se većina lingvista ustručava izravno formulirati, a to je da se istodobno može tvrditi da svi ljudi govore jednim, ljudskim jezikom (na tom se temelji i moderni pojam jezičnih univerzalija) kao i da svaki čovjek, svaka mala skupina ljudi govori svojim vlastitim jezikom (na

tome počivaju sociolingvistika, stilistika i sl.). U vezi s tim valja istaknuti da nema dvaju jezika na kugli zemaljskoj koja bi bila potpuno i u svemu različita (s indeksom razlika od 100%), kao što nema imalo značajnije jezične zajednice koja bi se u svim okolnostima uvijek služila posve identičnim jezikom. Kada navodimo jezike kao što su kineski, japanski, francuski, grčki, slovački itd., nitko ne dovodi u pitanje njihovu različitost, ali je posve jasno da se bilo koja dva među njima razlikuju na drugačiji način i u drugačijem stupnju (drugačijim intenzitetom). I sve dok je riječ o genetski nesrodnim ili pak o daleko srodnim 'jezicima', nitko ne dovodi u sumnju da to doista jesu posebni jezici.

Drugačije je kada je riječ o genetski (blisko)rodnim jezicima. Za mnoge (i to ne uvijek samo za nelingviste) – još uvijek – češkoga ipak ima, ali je važan čehoslovački (češkoslovački), a slovački je izmišljotina. Romanistika u tome daje zorne primjere. Utemeljitelj znanstvene romanistike F. Diez baratao je sa 6 romanskih jezika, od kojih je svih šest imalo književnost, ali samo njih pet vlastitu državu (ili više 'istojezičnih' država). No od početka XX. st. broj romanskih jezika u romanistici se više nego udvostručio. Do 1920-ih katalonski se tretirao ili kao oblik galoromanskoga (svrstavao se zajedno s okcitanskim) ili kao aberantni oblik iberoromanskoga, bez obzira na bogatu katalonsku književnu tradiciju i vlastitu državu u srednjem vijeku. Iako su romanski Besarabljeni (između Pruta i Dnjestra) uvijek držali da govore i pišu rumunjski, sovjetske su vlasti htjele da to bude poseban jezik (koji se pisao ćirilicom); nakon osamostaljenja Moldavije službenim je je-

zikom proglašen rumunjski, s latiničkim pismom, ali su oni koji, uz druge povlastice, kao jezik službene i javne komunikacije rabe ruski uspjeli u ustavu iz polovice 1990-ih ponovno nametnuti kao naziv jezika i moldavski (premda većinski romanski Besarabljani nisu o svom jeziku promijenili mišljenje). No shvatimo to kao posljedicu eksplozije poštivanja ljudskih i nacionalnih prava i blagodat demokracije u tranzicijskom kaosu.

Svjestan relativnosti naziva 'jezik', 'dijalekt'/'narječje' itd., hrvatski romanist Žarko Muljačić, koji je dugo bio profesor na uglednom sveučilištu u (Zapadnom) Berlinu te potonji sljedbenik i nastavljač H. Klossa, već 1960-ih godina izradio je kriterije i metodologiju za objektivno 'bodovanje' distanci među (genetski srodnim) jezicima radi tzv. dimaničke klasifikacije jezika (to znači da se klasifikacija može primijeniti na bilo koji sinkronijski presjek jezika, pratiti promjene koje se u jeziku događaju tijekom vremena, pa je primjenljiva i za dijakronijsku perspektivu). Takvo bodovanje, koje je u više navrata bili primijenjeno na skupine i parove romanskih jezika te njihovu ukupnost, maksimalno isključuje subjektivno procjenjivanje sličnosti i razlika, koje se izražavaju brojčanim indeksima. Pokazalo se da romanski jezici nisu svi posebni, odnosno slični, na jednak način ni u jednakom stupnju, da su neki među sobom bliskiji, a drugi su udaljeniji (također, neki su ostali posve bliski latinskomu, dok su se drugi jako od njega udaljili) i sve se to da izraziti brojčanim indeksima koji teško mogu biti subjektivni. Romanisti su široko prihvatili tu metodologiju (upravo zbog njezine objektivnosti), ali je izvan romanistike bila primjenjiva-

na daleko manje nego što po sebi zaslužuje (kod nas možda zbog načela *Croata scripsit, non legitur!*). No jedan talijanski lingvist primijenio je tu metodologiju i za izračunavanje 'distanci' među talijanskim dijalektima i pokazao krhkost objektivnosti međusobnoga razumijevanja kao kriterija za utvrđivanje odnosa među jezičnim oblicima: dobro je poznatao da se govornici različitih talijanskih narječja jedva među sobom mogu razumjeti (iako govore narječjima istoga jezika, sporazumijevaju se samo na temelju poznavanja standarda), bodovanje je pokazalo da su 'distance' među talijanskim dijalektima nerijetko veće nego među pojedinim (različitim) romanskim jezicima, pa je u nekim slučajevima veći stupanj međusobnoga razumijevanja moguć između govornika talijanskog (npr. standardnoga) i nekog (posebnog) romanskog jezika. Sva talijanska narječja objedinjuje u jedan jezik duga zajednička civilizacijska tradicija, zajednički standardni jezik (iako je dijelom Talijana vrlo dalek) i napokon volja cijele zajednice za jedinstvom. U novije doba sociolingvistika je kao jedan od kriterija izdvojila upravo i volju zajednice za posebnosti, odnosno za jedinstvom. Kako god bilo, kriterij sporazumijevanja nije onako pouzdan, nedvojben i čvrst kako bi se iz Auroričina teksta moglo zaključiti, čak ni onda kada se radi o razlikovanju standardnih jezika. Valja još podsjetiti i na kulturološku dimenziju međusobnoga razumijevanja: izrazito školovani govornici različitih romanskih jezika, posebno kada govore (ili čitaju) o 'intelektualnim' temama, postižu vrlo visoku razinu sporazumijevanja služeći se svaki svojim jezikom; neuki govornici čak i bliskih jezika u načelu se teško razumiju. Kod Slave-
na, naprotiv, priprosti puk iz udaljenih je-

zika razmjerno se lako sporazumijeva, ali se zato visoko obrazovani Slaveni, posebno kada govore o učenijim temama, teško mogu razumjeti. Valja podsjetiti da su govornici hrvatskoga sa solidnom srednjoškolskom naobrazbom u jugoslavenskom razdoblju dobro razumijevali i slovenski (Srbijancima posve stran) i makedonski (razumljiv i srbijanskim obrazovanim ljudima) iako nitko nije držao da su slovenski i makedonski isti jezik kao hrvatski. Već od sredine 1990-ih, novi naraštaji završenih hrvatskih srednjoškolaca ni slovenski ni makedonski uglavnom više ne razumiju (barem ne dovoljno kvalitetno), bez obzira na to što se na velikom dijelu teritorija Hrvatske redovito mogu pratiti barem tri slovenska TV programa i više radijskih. Nisu se bitno promijenili jezici, ali se promijenio odnos prema njima.

Neuvjerljivo je i Autoričino insistiranje na 'nužnom' zadržavanju glotonima srpsko-hrvatski (s crticom) u lingvistici kao znanosti, a motivi za to su uglavnom ekstralingvistički. Ne može se na istu razinu (osim po tvorbi) stavljati 'glotonim' srpsko-hrvatski sa indo-europski, sino-tibetski, tungusko-mandžurski; primjerenija bi usporedba bila s nepostojećim (ili rijetko upotrebljavanim, ali utemeljenim) glotonimima kao hindsko-urdski, perzijsko-tadžički, perzijsko-darijski, tursko-azerski, čečensko-inguški i sl. (međusobno manje ili više razumljivo i blisko, a opet različito). Okomljujući se na razlikovne rječnike i, kako ona to kvalificira, 'puristički inženjering' u hrvatskoj praksi 1990-ih, Autorica se opire i poziva na sudove Anića i Pranjkovića. Pok. prof. V. Anić imao je puno pravo razlikovati, po svojim vlastitim kriterijima, virtualni i uporabni hrvatski, no mora se istaknuti da su mnogi dru-

gi hrvatski lingvisti, jednakoga autoriteta, također koristili svoje pravo na vlastito mišljenje o tom predmetu i smatrali većinu elemenata 'virtualnog' hrvatskoga uporabnima. Koliko nam je znano i ako smo ga dobro shvatili, nije se prof. I. Pranjković okomio na instituciju razlikovnih rječnika (ako je moguć slovensko-hrvatski, slovačko-hrvatski, poljsko-hrvatski, rusko-hrvatski itd. diferencijalni rječnik, zašto ne bi bio dopušten razlikovni srpsko-hrvatski rječnik), nego prije svega na nestručnu obradbu takvih razlika (npr. svođenje razlika na tip 'riječ za riječ'), izmišljanje (i previđanje) razlika ili pak krivo njihovo tumačenje. Za to što neke razlike nisu ispravno objašnjenje razlog ne leži u tome što između južnoslavenskih bliskih idioma razlika ne bi bilo, nego samo to da neki autori ili nisu bili dorasli poslu kojega su se latili ili ga nisu doradili do kraja i u svim nužnim dimenzijama. Kako god bilo, nema nikakve dvojbe da je od svih slavenskih jezika hrvatskomu najbliži srpski (i obratno; ostavljamo ovdje po strani pitanje bošnjačkoga i crnogorskoga), ali je jednako tako bjelodano da funkcionalno i na svim komunikacijskim razinama hrvatski i srpski nisu isti jezik te da svaki narod, s dugom tradicijom posebnosti, ima pravo svoj jezik zvati svojim nacionalnim imenom (prema važećim uzusima demokracije, ljudskih i nacionalnih prava, pravu na samoodređenje itd.) svidalo se to "znanstvenim lingvistima" i politikantima ili ne. Uostalom, ako je točna tvrdnja da između korisnika hrvatskoga i srpskoga postoji manje ili više nesmetano razumijevanje (i u Jugoslaviji su Hrvati normalno razumijevali srpski, kao i Slovenci i Makedonci, ali su se Srbijanci nerijetko bunili da hrvatski ne razumi-

ju čim bi Hrvati rabili specifične značajke svojega idioma), nitko ne može poreći da izvorni govornik hrvatskoga nije kadar (naravno, bez posebnih i složenih priprema) posve prihvatljivo prevesti tekst na srpski, tj. tako da bi ga govornik srpskoga smatrao svojim, a vrijedi i obratno.

Članak prof. D. Škiljana pisan je s vidljivim nastojanjem da se činjenice što objektivnije pobilježe i zatim klasificiraju i protumače u skladu s najnovijim sociolingvističkim (i standardološkim) teorijskim radovima u svijetu. Autor promatra jezičnu politiku u Jugoslaviji prije 1990-ih i uspoređuje ju s jezičnim politikama u novonastalim državama uočavajući i mnogobrojne socijalne i ljudske aspekte političko-upravnoga prevrednovanja bivših republičkih granica nakon srbijanske agresije na susjedne republike (agresije podržavane, N. B., od mnogih međunarodnih čimbenika) i višegodišnjih oružanih sukoba. Iako u pojedinostima ima procjena koje se nužno temelje na osobnom sudu (jer mnoge činjenice nisu još sustavno obrađene), pa se s njima svi i ne moraju složiti, Autor je sustavno nastojao ostati samo objektivni znanstveni promatrač i klasifikator činjenica. Iako se u to ne udubljuje, Autor primjećuje kako je jezična politika u bivšoj Jugoslaviji imala slabih strana, raskoraka između proklamiranih načela i prakse. Jedino bismo mogli primijetiti kako Autor nije uočio da, primjerice u Hrvatskoj (doduše, prof. D. Škiljan se ne bavi pojedinačnim primjerima), od početka 1990-ih zapravo nije bilo nikakve suvisle državne jezične politike (kao i od mnogo čega drugoga, država je digla ruke i od brige o jeziku), koja se svodila na nemušte jezične dosjetke pojedinaca i skupi-

na te na sustavnu nebrigu za jezik javne uporabe.

Samo je po sebi razumljivo da će naše čitatelje u vezi s ovim tekstovima najviše zanimati sve ono što se tiče hrvatskoga jezika i Hrvatske. Iako se hrvatski i Hrvatska izrijeckom ne spominju više nego drugi entiteti, stječe se dojam da su, za neke autor(ic)e upravo oni problematični, najčešće kao remetilački čimbenik bez kojega bi srpsko-hrvatski jezični kompleks i prostor bivše jugoslavenske države nalikovali na idilu. Zbog toga ovdje treba podsjetiti na nekoliko elemenata o kojima većina naših autora ništa nije ni nautknula. Prvo, nametanje “zajedničkoga srpsko-hrvatskoga (hrvatskoga ili srpskoga) jezika” u Hrvatskoj u izravnoj je vezi s mađžaronskom politikom, kojoj su hrvatski interesi redovito bili na kraju popisa (za razliku od politike, primjerice, velikoga “bana pučanina”, koji je ponajprije, u okvirima mogućega, branio hrvatske interese). I učeni kodifikator (inače lingvist najvišega europskog ranga) “jedininstvenoga” standardnog jezika u Hrvatskoj (kraj XIX/početak XX. st.) bio je mađžaron. Kada su nakon I. svjetskoga rata “pobjednici” velikodušno nepouzdana saveznika nagradili slovenskim i hrvatskim zemljama, nije trebalo dugo da se Hrvati uvjere kako je za njih i karađorđevićevsko kraljevstvo tamnica mnogo gora od one austro-ugarske. Osim ubojstava i drugih nasilja, naivne Hrvate ubrzo je dočekalo posvemašnje ukidanje ukupne naslijeđene i dobro razrađene upravno-pravne, vojničke i dr. terminologije (sustavnosti koje je mnogo skrbi i truda posvetio upravo ban I. Mažuranić) koja je do drugoga rata bila zamijenjena grubo nametnutom karađorđevićevskom terminologijom; malo po

nastanku nove države nastao je i apsurdni (i smiješni) projekt srpsko-hrvatsko-slovenačkog jezika, dakako jedino po srbijskim mjerilima. Golema većina hrvatskih intelektualaca (barem najznačajniji književnici) bila je u početku dovoljno idealistički raspoložena da ipak pokuša – u ime državnoga jedinstva – prihvatiti ekavski i “istočni rječnik” kao zajednički književni (standardni) jezik, ali se zbog sustavnog antihrvatstva karađorđevićevske politike i progona hrvatskih političara i javnih djelatnika većina njih (osim određenog broja okorjelih orjunaša i karijerista) već od početka 1920-ih vratila, koliko je god to bilo moguće, hrvatskoj jezičnoj tradiciji. Malo popuštanje pritiska (barem u jeziku) nakon stvaranja Banovine Hrvatske jedva je vremenski koju godinu nadživjelo tu političku tvorevinu. Kada je hrvatska antifašistička vojska izašla iz rata kao “pobjednica”, vraćen je u ustav naziv hrvatski jezik, ali su međunarodni imperijalni čimbenici Hrvate, od reda, radije tretirali kao ustaše i suradnike okupatora (iako je, u postotcima, među ‘spontanim’ antifašističkim pokretima u Europi god. 1943. i 1944. hrvatski partizanski pokret bio najbrojniji i najorganiziraniji; malobrojni hrvatski narod imao je tih godina pod oružjem jedva nešto manje boraca od velike Francuske 1944.). No nove komunističke vlasti, uz vraćanje imena jezika u ustav, ‘zaboravile’ su, valjda u ime bratstva i jedinstva te jednakosti, vratiti u uporabu i hrvatsku političku i upravno-pravnu te drugu terminologiju, koja je ili ostala karađorđevićevska ili je uvedena ona rusko-boljševičkoga podrijetla (redovito srpskim posredstvom). Čim su se malo konsolidirale, na političku jugoslavensku pozornicu pod novim plaštom

vratile su se stare jugo-unitarističke snage koje su iznudile i nametnule tzv. Novosadski dogovor, izliku za sustavnu dekroatizaciju tobožnjega zajedničkog jezika i nametanje jezičnih značajki “prve nacije” u državi. Ako se pogleda ovaj (nepotpun) niz činjenica, lako je uočiti da je riječ o uzastopnim svršenim činovima, ali redovito na štetu hrvatske jezične i kulturne tradicije. i, budući da je riječ o svršenim činovima, trebalo bi ih bez pogovora prihvatiti da se izbjegne optužba za separatizam, nacionalizam, netoleranciju, ksenofobiju, odnosno trebalo bi se odreći svakog tračka jezičnoga sjećanja, svake primisli da su Hrvati imali svoju vlastitu tradiciju. Dio hrvatskoga komunističkog vodstva (koji zasigurno nije pripadao ni nacionalistima, ali ni nacionalnim reneгатima) vrlo je dobro uočio kamo vodi takva jezična politika i dovijao se mogućem lijeku; priča je za malu djecu da su (sami od sebe) osviješteni hrvatski intelektualci iznjedrili Deklaraciju o položaju hrvatskoga jezika: sve se odvijalo u suradnji s nekima od najviših hrvatskih političkih rukovodilaca (posljedice, doduše, jesu snosili uglavnom djelatni intelektualci). Posljedica je bila promjena smjera u jezičnom razvoju (doduše strogo kontrolirana), bez obzira na to što je pravni status hrvatskoga jezika (uključujući i njegovo ime) ostao krajnje dvojben gotovo do raspada bivše federalne države. Smiješno je što danas islužene glumice predsjednicima država prosvjeduju zbog kršenja psećih i mačjih prava, ali stupovi zapadne demokracije (ne samo neslužbeno i poluslužbeno, nego i vrlo službeno, pa tako i neprikosnovena i mistična “međunarodna znanost”) ne smatraju da bi barem deklarativno trebalo priznati pravo i

Hrvatima da sami odlučuju što će sa svojim jezikom i kako će ga zvati. Bilo bi skandalozno kada bi netko pse tjerao mijaukati a mačke lajati, pa bi možda bilo vrijeme da i “međunarodna znanost” Hrvatima prizna pravo da se njihov jezik, i u znanosti, zove onako kako oni misle da se treba zvati. Na žalost, Hrvati nakon proglašenja samostalne Hrvatske kao da nisu znali što učiniti s vlastitim jezikom. Nije problem u ovakvoj ili onakvoj jezičnoj politici u Hrvatskoj (nacionalističkoj, stranačkoj ili sl.), problem je u tome što od početka Hrvatska kao država nije imala nikakve jezične politike (ni do danas je nema): to što je jezik unesen u ustav, ne znači da on sam o sebi i svojem razvoju može voditi računa. Ne može se smatrati državnim politikom to što ovaj ili onaj klan, ova ili ona stranka, ovaj ili onaj nakladnik, ovaj ili onaj list, itd. ima svoju vlastitu projekciju jezične politike, često nesuvislu, nedosljednu, neznačajku (ili, ako baš hoćemo, hrvatsku nacionalističku ili pak antihrvatsku). Kao i u mnogim drugim područjima, smireno, neostrašćeno, sustavno, dugoročno, stručno (znanstveno) proučavanje (hrvatskoga) jezika još se nije pokazalo podlogom ni za jednu suvislu odluku hrvatskih državnih vlasti u vezi s jezičnom politikom (u vezi sa školom, medijima ili sl.), odluke su uvijek posljedica klanovskih i stranačkih kompromisa, samovolje (i nekompetentnosti) državnih činovnika ili pak pritisaka međunarodnih moćnika.

Za budućnost naroda jugoistočne Europe bitno je da se oni oslobode i nacionalizma, i ksenofobije, i netolerancije. Samo je problem u tome što se ne može (kao što se redovito čini) za nacionalizam optuživati nekoga tko jednostavno nastoji

poštivati i čuvati vlastitu tradiciju, za ksenofobiju nekoga komu nije drago da mu (zvani ili nezvani) gost osporava pravo na jezičnu posebnost i dijeli lekcije za stvari koje ga se ne tiču, za netoleranciju nekoga tko ne prihvaća sve što mu drugi pokušavaju podmetnuti i nametnuti. I nije djelotvorno kod jednih osuđivati i kuditi ono što se kod drugih veliča. Zašto bi bilo bolje i naravnije posuđivati (strane) riječi i izraze, a ne ih kalkirati (po uzoru na strane jezike), kada je i jedno i drugo jednostavno ‘kulturni refleksi’ stečen dugotrajnom praksom? Korisnici jezika imaju pravo, napokom, sjećati se svojih jezičnih korijena i pravo na vlastiti (i jezični) izbor. Čudno je kada predstavnici zajednica koje su prije stoljeće, dva ili tri u svojem književnom (standardnom) jeziku radikalno provele purističko spremanje optužuju, s gnušanjem, za purizam nekoga tko u jeziku ne prihvaća baš sve što mu se pokušava nametnuti. Za Srbe, Crnogorce, Bošnjake, Hrvate, mogla bi biti prednost da svatko čuva i njeguje ono što smatra svojim, i da poštuje ono što svojim drugima smatraju, jer u dobroj vjeri i bez zlih namjera svi uz malo truda i priprema mogu naučiti razumjeti i slovenski i bugarski, a kamoli se uzajamno ne razumjeti. Bolje bi njihove idiome bilo poštivati (i u praksi i u “međunarodnoj znanosti”) kao posebne (stupanj posebnosti da se vrlo precizno izmjeriti) nego li smatrati da je na pitanje poseban jezik/isti jezik, jezik/varijanta moguće odgovoriti samo i uvijek sa ‘da’ ili s ‘ne’.

Za potpunu sliku stvarnoga stanja dobro je promotriti i pozornicu i prostor iza kulisa. Srpsko-hrvatskomu sporazumjevanju neće pomoći ni to što SANU (autorica znamenitoga imperijaističkog Me-

moranduma) i dalje u svojim izdanjima tekstove koji su nastali do crte Virovitica-Sisak-Karlovac-Karlobag tretira kao srpske (najviši hrvatski dužnosnici, koji su dobrohotno hodočastili u Beograd radi normalizacije odnosa, nisu se sjetili postaviti i to pitanje, kao ni pitanje nužnosti javnoga odricanja od Memoranduma za uspostavljanje pravih dobrosusjedskih odnosa, a oni su doista svima u interesu). Takvu sporazumijevanju ne pomaže ni izmišljanje bunjevačke i šokačke narodnosti u Vojvodini s osnovnim ciljem kako bi se ondje oslabio ionako prepolovljeni korpus hrvatske manjine (ukupna međunarodna javnost zgranula bi se kada bi hrvatske vlasti, ili čak samo neslužbene huliganske klike, pokušale od korpusa srpske manjine u Hrvatskoj odvojiti npr. Vlahe, Race ili što sl.). Bošnjačko-hrvatskomu dobru razumijevanju zacijelo ne pridonose samovoljne, drske i ignorantske (možda zapravo znalački promišljene) odluke britanskoga gubernatora u vezi s jezikom i jezikom škola u BiH (što nadilazi uostalom i njegove ovlasti), kao ni izravno miješanje u to kako će Hrvati zvati jezik Bošnjaka (kao kada bi netko Francuzima propisao da njemački ne smiju više zvati *l'allemand*, nego npr. *le deutsch*). Ni u jednu, čak ni umjetnu, povlasticu stanovnika RS Sir X ne usudi se dirnuti – kako ne bi možda zagalamili Rusi (iako oni imaju dosta vlastitih problema). Na takvoj sceni zbivanja bezočno je (samo) Hrvate optuživati za nacionalizam, netoleranciju, nedemokratičnost itd.

Napokon, i jezičnoga će mira na ovim prostorima (slavna imperijalna izmišljotina “Zapadni Balkan”) biti kada imperijalni i kolonijalni moćnici (pa tako i imperijalne “međunarodne znanosti”) prestanu

stvari na ovim prostorima prosuđivati aršinom isključivo svojih stvarnih ili fiktivnih interesa, kada ovdašnji narodi postanu doista ravnopravni subjekti odlučivanja o svojoj sudbini, a jedino pod tim uvjetom mogu postati i u punoj mjeri u svojim postupcima racionalni i odgovorni. Jasno je da jezik ima i te kako i političku dimenziju, i da se jezične pojave ne mogu promatrati kao da se odvijaju u zrakopraznom prostoru.

August Kovačec